

Nybyggt med klassicistiska förtecken, Ekmansgatan 5 på Lorensberg i Göteborg. Ritat av arkitektbyrån Inobi.

DU SKÖNA NYA VÄRLD

Estetik har åter blivit ett politiskt laddat begrepp inom arkitekturen och åsikterna om vad det står för är många. Skribenten **Petter Eklund** har grävt djupare i ett ämne som ständigt behöver definieras och debatteras.

FOTO: PATRIK LINDELL

Riksbankens fasad är den mest exklusiva som skapats i Sverige i modern tid. Projektet påbörjades 1965 och stod klart 1976. Peter Celsing använde diabasens brutala dramaturgi för att skapa en kontrast till närliggande Stockholms Enskilda Bank vid Kungsträdgården, som Ivar Tengbom ritade med inspiration från nyantiken och som stod färdig 1915.

Estetik?

Det mal i huvudet ... tramp, tramp, tramp uppför trappan i mitt hus. Stegen är i kalksten, sliten av dem som sprungit i trapporna i huset sedan det stod klart 1930. Varje stenplatta har sin personlighet, brun, spräcklig, grå, i ett diskret mönster på golvet. Matt, blankt, naggat här och där. Livet har satt sina spår. Ortoceratiterna som dog i urhavets bottenlam för 500 miljoner år sedan. Stenhuggarnas avtryck på 1920-talet och så ända hit till nutidens trappliv, med fläckar och skuggor och grannens hemkörda kasse med frukost och blöjor.

Det är fint att befinna sig bland materialen. Kalkstenen är trofast, blir bara vackrare med slitaget och våttorkningen varje onsdag. Tramp, tramp, genom tiderna. Att bo i ett äldre hus är att vistas i alla dess tider, allt är närvarande, pågår, både det gamla och de nya tilläggen, eldragningar, postboxen i entrén, en våning med gammal belysning, en med ny, kallare LED.

De här vardagliga hälsningarna från husets äldre är en rikedom som är självklar och konkret, det är trivsel, bra boendemiljö. Estetik ... jag grannar vidare på begreppet.

I dag kastas ordet estetik in som en handgranat i ett ställningskrig mellan olika smaker i debatten om städernas nya årsringar och de offentliga rummen. Det mesta tycks handla om ytor och smak, när det borde handla om livskvalitet, hållbarhet och innovation för en klimatsmart framtida stad, men nej, det grälas och kastas pajar.

Facebookgruppen Arkitekturupproret delar ut kalkkonpriser för vissa hus och höjer andra till skyarna. Vi lever ännu i slagskuggan efter Miljonprogrammet och modernismens rovdraft, och tradition ställs mot "klassisk skönhet", elitism mot folk-smak, arkitekter mot företrädare för "vanliga" människor i låsta positioner som börjar bli rejält tröttsamma.

– Ja, snyggt och fult-debatten är ett gungfly och ingen gångbar utgångspunkt, säger Thorbjörn Andersson, vår i dag mest erkända landskapsarkitekt, som i över 40 år har arbetat och navigerat i de skiftande stadslandskapen.

– Det blir lätt en smakfråga, vilken stil vi gillar mest. Går vi bortom den hamnar vi i estetik som har att göra med mycket mer än det vi ser med ögonen.

Arkitekten Fredrik Rosenhall på arkitektbyrån Inobi i Göteborg är inne på samma linje.

– Det har varit en enkel konflikt att måla upp i medierna och debatten har blivit uppskruvad och okonstruktiv. Nu är vi mer intresserade av det som leder framåt. Det är där den stora uppgiften finns, att arbeta med en inkluderande hållning där vi kan utveckla arkitekturen.

Definitionsmässigt är estetik läran om förnimmandet och det sinnliga, en konstens filosofi. Estetik har debatterats sedan antiken, med Platon och Aristoteles tankar om sanning, idéer, efterbildning och människans natur. Den moderna estetiken kopplar konst och kreativitet till etik och moralfrågor. Estetik är ett universitetsämne. Kanske borde flera läsa det och inte bara använda det som slagträ för en viss sorts skönhet. Estetiken är i själva verket en både tidlös och stillös lära som belyser hur vi människor förhåller oss till vår omvärld och vad vi ger den för betydelse. Vi gapar inför fasader och hojtar bu eller bä, men hos våra föregångare, bland Australiens aboriginer, i det gamla Japan, de egyptiska kulturerna och hos Navajoindianerna kopplas estetik till något bakom ytan, en djupare förbundenhet med naturen och det andliga, något som är större än vi själva.

Vi kan känna det inför bra arkitektur, ett slags inre svindel.

– Kommer vi långt in när vi till en transcendental vilja att nå det sublimes, det som inte bara är snyggt, utan det som rör vid våra känslor och gör oss verkligt berörda, säger Thorbjörn Andersson. Estetik är även hur vi trivs på ett torg, i en park eller bostad.

Estetik handlar också om ett förhållningssätt till tidens gång och materialens inneboende mening. I Japan läggs stor vikt vid skönheten i det enkla och ofullständiga där patina har ett värde. Läran om Wabi-Sabi berättar om det nötta och det använda, det värdefulla i asymmetri. En skada i ett föremål kopplar till våra sköra villkor som människor.

Genom ett sådant estetiskt synsätt kan vi avläsa berättelser, bruk och närvaron av människor genom tiderna. Här har naturen och dess berättelser om äkthet, kvalitet, tålighet och dess vackra slitage mycket att bidra med. Thorbjörn visar exempel på arbeten han och Swecos landskapsarkitekter har utfört vid Rinkebyterrassen vid en överbyggnad av E18. Poängen är att två stadsdelar kopplas ihop och att en av Stockholms gröna kilar öppnas. Den djupare estetik, praktiserad, visar sig i en ramp med en stapelmur av grova block där tjockleken framgår och

”Vi hamnar lätt i ett läge där kommunpolitiker tycker att de lika gärna kan bestämma. Det är ett sätt att banalisera ämnet. Ska vi måla hemma tar vi inte dit rörmokaren.”

kilmärkena är synliga. Det är rejäla grejor, halländsk gnejs, grå bohus och en skånsk granit, en mix som Thorbjörn ofta använder, ett relativt billigt material som samtidigt bär en konkret materialberättelse. Att på det här viset närma sig naturens tidlösa rikedom av ytor, bristningar och skuggspel ger både stadga och lyfter evighetskänslan.

– Vi måste känna materialet, förstå dess egen vilja, för att kunna arbeta med det estetiska. Stenindustrin är en bransch utan lycksökare, den kan verkligen sten, vet hur materialen beter sig, säger Thorbjörn.

Det är en fråga om proportioner, harmoni och känslan för material.

– Vi kan känna skrovligheten i stenen, hur den samlar värme, se kilmärkena, förstå hur stenhuggarna har arbetat. Sådana saker når mycket djupare än snyggt och fult. Kunskapen att överväga sådant finns hos stenindustrin och hos arkitekterna, men medvetet eller omedvetet märker vi alla skillnaden.

Det har gått politik i estetik. Självklart är arkitektur politisk, det handlar om ekonomi och samhälle, men den estetiska politiken tycks mest handla om ytor och stilar. Politiker i Göteborg ville för några år sedan skapa ett ”historiskt arkitekturlyft” genom att undersöka vilken arkitektur göteborgarna gillade mest. Resultatet skulle bli grunden till stadens nya arkitekturprofil.

Bakgrunden är de brutala rivningarna i Göteborg och andra städer under 1960- och 1970-talen då folkhemslådor och Domusvaruhus växte upp i de rivna stadskärnorna. I Göteborg ville politiker skapa ny ”folklig arkitektur”. En ny tjänst på stadsbyggnadskontoret skulle se till att nyproduktionen präglades av ”traditionell arkitektur” med nybyggda landshövdingehus och vackra stenhus med modern standard inuti.

Hur det har gått med satsningen är oklart, men nya höghus sträcker sig mot himlen som utropstecken för varumärket Göteborg. Dagens debatt om klassiskt och modernt hänger på många vis kvar i äldre tiders bråkande om stilar, om vackra ”krokansfader” mot fula glaslädor.

– Vi hamnar lätt i ett läge där kommunpolitiker tycker att de lika gärna kan bestämma. Det är ett sätt att banalisera ämnet, säger Thorbjörn.

– Ska vi måla hemma tar vi inte dit rörmokaren, ska vi laga toaletten tar vi inte dit målaren. Ska vi överhuvudtaget ge någon tilltro till en femårig akademisk utbildning måste vi tro att arkitekter och landskapsarkitekter har något viktigt att komma med. Annars kan vi lägga ner hela yrkeskåren.

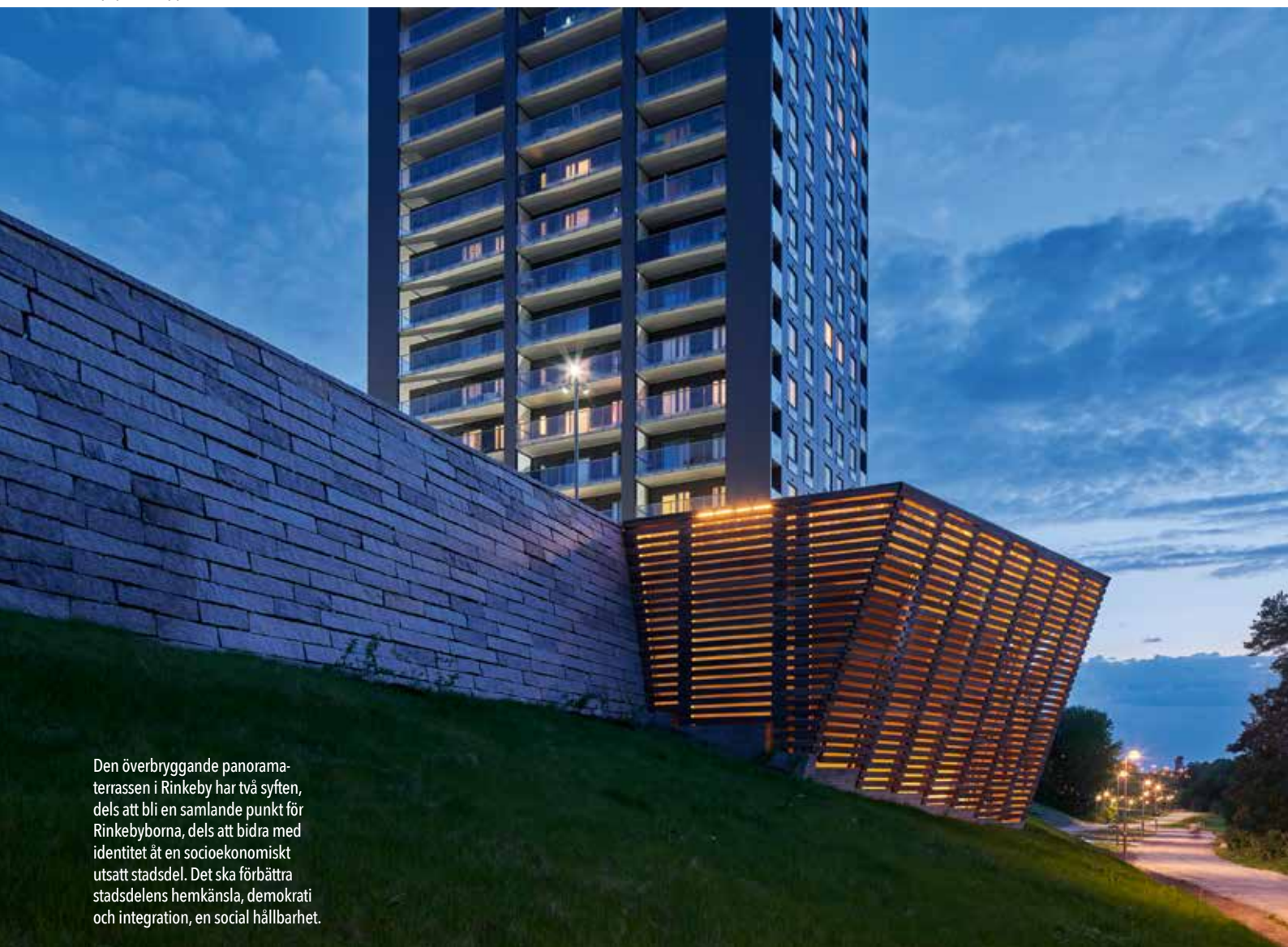
Hur framtidens arkitektur kommer att påverkas av AI-tekniken återstår att se. AI kan säkert ta över de volymkrävande delarna av uppdragen.

– Idégenereringen kommer nog inte att tas över, men det kanske inte behövs lika många arkitekter framöver, funderar Fredrik Rosenhall.

Imedier skapas lätt ett gap mellan klassisk och modernistisk arkitektur, som om de vore motsatser. Kikar vi närmare på modernistiska banbrytare som Le Corbusier, Gunnar Asplund och Alvar Aalto med flera, hittar vi en gedigen kompetens i klassisk arkitektur. Funktionalismens fader Le Corbusier ritade

FOTO: ÅKE E:SON LINDMAN

Den överbyggande panorama-terrassen i Rinkeby har två syften, dels att bli en samlande punkt för Rinkebyborna, dels att bidra med identitet åt en socioekonomiskt utsatt stadsdel. Det ska förbättra stadsdelens hemkänsla, demokrati och integration, en social hållbarhet.

en idé för ett nytt Stockholm på 1930-talet där han ville riva både Norrmalm och Södermalm och ersätta dem med gigantiska byggnader, fem på Norrmalm och en på Södermalm, som tillsammans skulle rymma 300 000 invånare. "Bland dessa slingor exploderar rymden och ljuset", skrev han om sin vision.

Men i botten av denne teoretiske brutalist drömde en klassicist. För Le Corbusier var klassicismen inte en stil utan en princip, ett grundläggande mänskligt sätt att hitta harmoni. Han bemödade sig om att visa att hans hypermoderna villor var ritade efter samma system av proportioner som till exempel Michelangelos Senatorspalatset i Rom.

Svenska ideologer lyfte på liknande vis fram den medeltida Ornässtugan i Dalarna som ett exempel på att funktionslinjerna byggde på samma principer som svensk byggnadstradition. Det fanns ingen motsättning i grunden.

– Klassicism är ett regelverk för hur man utformar hus, precis som musik har ett regelverk. Det härstammar från arkitekten Vitruvius 2 000 år gamla verk *De architectura*, ett system av regler för bärande och buret, symmetrier, delymmetrier, vertikala

litet. Dagens byggande har mycket att lära av ordning och harmoni, säger Fredrik Rosenhall, som ritade både i klassisk stil och modernistiska hus, beroende på omständigheterna.

Det viktiga är klarhet och reda. "Ett hus skall vara en låda, men en låda med proportioner", sa arkitekten Ivar Tengbom, som ritade hus i nationalromantisk stil och senare 1920-talspärlorna Konserthuset och Tändstickspalatset i Stockholm med drömligt vackra stenarbeten. Det välgjorda håller. Fusk i planer och material syns och känns, går inte att gömma. För något år sedan stod ett uppmärksammat hus färdigt i ett av Göteborgs finare kvarter, Lorensbergs villastad, ett tegelhus byggt av TB-gruppen, ritat av Fredrik Rosenhall och Albert Svensson. Huset med sina fasader i danskt Randerstegel pryds av olika stilelement: fronton, pilastrar, valvbågar, volutgavel till en hybrid av gårdag och framtid. I november fick det priset Göteborgs bästa byggnadsverk 2023.

– Vi hade först tänkt rita något asymmetriskt och skoja med klassicismen, men vi bytte inriktning och gjorde huset troget Vitruvius. Då blir det inte en pastisch som i 1800-talets nystilar,

utan går tillbaka till den ursprungliga klassicistiska koden, säger Fredrik Rosenhall.

Huset sitter, precis som ett stycke musik, text eller måleri kan sitta. Det fungerar estetiskt.

Funktionalismen är grunden till dagens modernistiska arkitektur. Det är intressant att en av funkisrörelsens fanbärare, skribenten Gotthard Johansson, i sin bok *Funktionalismens framtid* redan några år efter genombrottet på Stockholmsutställningen 1930 dissikerade stadens nya kvarter för att hitta funktionalismens kärna och hålla den vid liv.

En liknande, djuplodande genomlysning av samtidens arkitektur, hur den planeras, byggs och gör avtryck skulle behövas också i dag. Var är arkitekterna i debatten, var är självanalysen? Thorbjörn Andersson efterlyser flera röster från arkitekternas sida, där det råder en underlig tystnad.

– Arkitektkåren har valt att ställa sig lite i hörnet och inte svara på kritiken. Det skulle behövas en pedagogisk kraft som berättar hur vi ser på de här frågorna.

Fredrik Rosenhall skrev för några år sedan en debattartikel i Göteborgs-Posten om problemet att byggandet i dag handlar mer om att maximera byggbar yta inom samhällets hårda regelverk, än att förhålla sig till sammanhängande arkitektoniska idéer. ”Det finns en uppfattning att gestaltning bör ske på byggnadsnivå och inte stadsplanenivå, vilket gör att det enskilda husets avkastningsmöjligheter avgör ambitionsnivån”, skrev han.

– Modernismen levererar bäst med höga budgetar i konstmuseer, konserthallar, lyxbostäder och hotell. Där ska vi ta ut svängarna, men när modernism appliceras i en hårt styrd verklighet där ytan ska maximeras och kostnaderna minimeras, är det lätt att estetiken blir överkörd.

Tillbaka till Gotthard Johansson som återigen har något viktigt att säga. 1942, tolv år efter Stockholmsutställningen, skrev han boken *Trettioalets Stockholm* där han satte fingret på något som fattas i den estetiska debatten i dag; det mänskliga boendet i bra bostäder. Hans kritik är överraskande och besk. Det i dag beundrade bostadsområdet Gärdet i Stockholm (byggt från 1931) kallar han ett ”hyreskasernernas Versailles”, där själva hustypen tjockhus – ”elefanthusen”, ”monstruös, kvasifunktionalistisk fasadarkitektur” – gav dåliga, mörka planlösningar. Stadsdelen tycktes så förtjust i sin dekorativa stadsplan med den praktfulla Tessinparken att den glömde bort att orientera husen efter hur ljuset faller, ett grundfel.

Johansson tänkte som vi bör tänka i dag, på den sociala estetiken, på insida, praktik, människors boendeförhållanden, i stället för att tjafsas om det yttre. Vägen framåt är att estetiska frågor måste ges en större dignitet. Det som borde diskuteras är svåra saker: kvalitet, förutsättningar, stadsplaner. Byggherrar och byggbolag får – *vill?* – sällan komma till tals på allvar om förutsättningarna och ekonomin som styr byggbranschen. Arkitekter arbetar ofta utifrån givna ramar.

– Husarkitekter blir styrda av byggbolagen. Vissa kan lägga en pärm på bordet och säga: ”Här har vi de fönster, hissar och glaspartier vi ska använda, för här har vi fått bra rabatter”, säger Thorbjörn Andersson.

”Byggandet bör utgå från att skapa socialt väl utformad och engagerande arkitektur med låg klimatpåverkan. Det är samhällsutmaningen.”

Finns det då någon väg framåt från den rådande snabbmatsarkitekturen?

Tiden verkar för en bättre estetik. Med miljökrisen hotfullt nära oss har hållbarhet fått ett nytt fokus och siktorna ställs in på miljösamt byggnad med gedigna material.

– Byggandet bör utgå från att skapa socialt väl utformad och engagerande arkitektur med låg klimatpåverkan. Det är samhällsutmaningen. Om det är klassicism eller modernism spelar ingen större roll. Varför inte låta olika platser få olika karaktär? säger Fredrik Rosenhall.

Olika stilar som samverkar speglar också vår mångfacetterade samtid. Den yngre arkitektkåren, på kontor som Okidoki, Andra Arkitekter, Inova med flera, har ett mer ledigt förhållningssätt till historien och kan suga upp äldre influenser och idéer på samma flyhänta sätt som i modern popmusik.

Det är en generation vuxen ur pop, dataspel och sampling, och hanterad med finesse kan historien bli en fullmatad verktygslåda för ny spännande arkitektur. Snickarglädje? Granitkolonner? Varför inte? Ornament? En glaslåda? Gärna. Men glöm inte gyllene snittet.

Estetiken kan inte lämna politiken, men om den används enligt sin inneboende mening, om ”funkis” inte betyder stil utan god funktion, om ”klassiskt” kan ge sociala hus för människor och inte bara vara stilövningar i skönhet, då kan arkitekten baxa sig uppåt till ny verkshöjd, i balans med klimatsmart byggnad och bra, vackra bostäder. Det gäller att sätta goda exempel, i vilken stil som helst.

– Den klassicistiska estetiken sträcker sig över minst 2 000 år och det finns många olika vinklar. Varför säga nej tack till ett oändligt fält av fantastiska möjligheter, varför begränsas till det? Skönhet är kopplad till naturen och vår drivkraft att göra samhället bättre och till något större än oss själva, säger Thorbjörn Andersson.

Tramp, tramp, jag trampar neråt i trapphuset igen, hälsar på ortoceratiter och skavanker, går ut genom den strama granitportalen, möts av ett Miljonprogramskvarter. Det är spänning över gatan.

Vi befinner oss mitt i den pågående historien av både glimrande idéer och massförstörelse. Öppna upp för de olika tidernas kvalitet och allt de kan lära oss. ■

FOTO: HOLGER ELLGARD/WIKIMEDIA COMMONS/CC BY-SA

Tändstickspalatset beställdes av Ivar Kreuger och ritades av Ivar Tengom. Byggnaden stod färdig 1928. I det stensatta golvet syns guden Prometheus, "ljusbäraren".

FAKTA // EN SNABB SURF ÖVER ARKITEKTURENS VÅGOR

Arkitekturhistoriens vågor sveper förbi, hit och dit i reaktion på varandra. **1800-talets** eklektiska stilarkitektur var en reaktion på "den svenska fattigdomens betydelse" och brakade förtjust på i modestilar som nyrenässans, barock och jugend. Den ersattes på **1920- och 30-talen** av funktionalismen som ville lösa sociala problem, höja landet ur Lortsverige och skapa ett nytt samhälle, göra rent hus med stilbråten. Funkisen som modestil gick snabbt över, mjuknade under **1940-talet** till en mer mänsklig modernism som gav oss oöverträffat bra stadsbildning under 1940- och 1950-talen. Folkhemsförorternas balanserade miljöer med bostäder, ljus och grönska är i dag ideal för hur stad ska byggas.

Modernismen stelnade med Miljonprogrammets mastodontbyggen som på **1980-talet** ersattes av Postmodernismen, som lekte med det som varit förbjudet i 60 år, "gammelnusket", det antika arvet med kolonner, ornament och stilar, använda på ett lekfullt, ibland nästintill ironiskt vis.

Under **2000-talet** kom "nyfunkis" igen, och i dag råder modern klassicism i envig med modernism med wow-känsla för städernas varumärken. Så pendlar det mellan ytterligheterna, rationell funktionalism och historisk lekstuga.

FOTO: TAXELSON

Ornsåstugan i Dalarna, byggd på 1500-talet.

FOTO: 663HIGH/LAND/CC BY-SA

Le Corbusiers National Museum of Western Art i Tokyo från 1959.